

М. Є. Горелов (Київ)

Дмитро Донцов: штрихи до політичного портрета

Постать Дмитра Івановича Донцова на політичному обрії України, оцінка його впливу на формування ідеології українського націоналізму протягом майже 70 років є предметом гострої полеміки. Прихильники вольового, інтегрального націоналізму й досі доводять, що Д. Донцова «слід вважати не лише як «батька» чи передового класичного ідеолога українського націоналізму, але теж як політичного візіатора, якого час у світовому масштабі щойно надходить»¹. Водночас відомий історик, редактор впливового українського журналу «Сучасність» Т. Гунчак критично ставиться до його теоретичної спадщини і вважає, що, «проголошуючи вольовий аспект людської психіки, Донцов підніс до рівня чесноти ірраціоналізм, експансію, насильство і фанатизм»². Однозначно негативно оцінювалася філософська й публіцистична діяльність Д. Донцова радянськими дослідниками.

Але, як відомо, істина здебільшого знаходиться десь посередині між двома протилежними точками зору. Спробуємо ж без ідеологічної зашореності, притаманної тоталітарним світоглядам, підійти до цієї непересічної особистості, висвітлити маловідомі сторінки її життя і творчості, поглянути на Д. Донцова очима його сучасників.

Народився Д. Донцов 17 серпня 1883 р. в Мелітополі у родині заможного поселенця. Одинадцятирічним хлопцем втратив батька, а через рік — і матір. У 1902 р. вступив на юридичний факультет Санкт-Петербурзького університету. Уже в студентські роки прилучився до політичної діяльності. З 1903 р. входив до Української студентської громади в Петербурзі, а згодом — до Української соціал-демократичної робітничої партії (УСДРП). Донцов вивчав марксистську літературу, часто виступав на студентських зборах. Переважна більшість його біографів вважає, що в той час він був переконаним соціал-демократом. За революційну діяльність 1905 р. Д. Донцова було заарештовано й перевезено в Київ, до Лук'янівської в'язниці.

Звільнившись за амністією, він 1905 р. повертається до Петербурга, але невдовзі їде до Києва. З січня 1906 р. Донцов — член підпільного Київського комітету УСДРП. Влітку 1907 р. він знову потрапляє до в'язниці, де пробув до весни 1908 р., коли його було умовно звільнено на поруки та під грошову заставу. 20 квітня втікає до Львова, який перебував на той час у складі Австро-Угорщини. 1909 р. переїздить до Відня і там продовжує навчання.

На цей період припадає початок його публіцистичної діяльності. Донцов друкується в австро-угорській, галицькій, московській соціал-демократичній періодиці, пропагуючи ідеї революції в Україні.

Показово, що тоді майбутній автор «Націоналізму» негативно ставився до найменшого національного ухилу. Одне з головних завдань українських соціал-демократів, на його думку, полягало в тому, щоб «визволити маси українські від впливу націоналістичної ідеології буржуазних груп з їх теорією «надкласовості» української національної ідеї»³. Український націоналізм, писав Донцов, «виявляє явну тенденцію стати вождем загальнонаціональної опозиції, вождем, що не терпить коло себе жодних конкурентів. Він уже починає прищеплювати робочим масам отруту своїх ідей. Він має свої «Просвіти», газети, видавництва, які роблять у масах свою роботу. На наших очах він вибивається в силу, силу

нам шкідливу: боротьба з нею в добре зрозумілих інтересах українського робітництва є для нас кінцевою»⁴.

Із соціал-демократичних позицій критикував Донцов і теорію безкласовості української нації — «всеукраїнства», за його термінологією. «Ідеологія всеукраїнства ворожа самим підвалинам пролетарського руху, — писав він, додаючи, що, — національний момент мусить зайняти належне йому місце в нашій політичній акції, аби... не «виключне» і «переважне»... Будемо певні, що в боротьбі української спільності за національне визволення український пролетаріат виступить не під синьожовтою корогвою всеукраїнства, а під червоним прапором революційної соціал-демократії»⁵. У ці роки Донцов так бачив кінцеву мету революційної боротьби: «Повалення абсолютизму, демократична Росія з автономною Україною... Ми повинні скрізь і всюди вияснити в пролетарських українських масах нашу тверду, принципіальну позицію в національному питанні, повинні боротися з шовінізмом певних верств російської і польської суспільності, також з всеукраїнством та впливаючим із самої його суті намаганням затемнювати класову свідомість українського робітництва, з його ворожістю до соціал-демократії, з його безпринципністю, односторонністю та шовіністичною засліпленістю»⁶.

У цей період Д. Донцов був войовничим атеїстом. Про його матеріалізм красномовно свідчать хоча б такі слова: «Церква як католицька, так і православна, по-перше, завше була і є заклятим ворогом всякої свободи... Церква ніколи не протестувала проти права приватної власності і війни, але проти революції і соціалізму завше; ніколи проти масових мордів (мордувань.— М. Г.) правительства, але проти терору завше (як, напр., митр. Шептицький)... Скрізь, де підносилися руки для насильства і мордів «ближніх» (розуміється, «легальних»), разом підносилася і рука в сутані, аби ці морди благословити. Не було і нема майже на світі такого насильства (розуміється, не зі сторони «підданих», а «панів»), якому б церква не уділювала своєї санкції»⁷. Він наполегливо вимагав усунути викладання релігії зі шкільних програм.

Як бачимо, на початку політичної кар'єри Д. Донцов досить часто виступав з позицій ортодоксального марксизму. Більше того, притаманна йому безапеляційність суджень дуже нагадувала більшовицькі гасла того часу. Подібна безкомпромісність світогляду, що визнає лише два принципи, а саме: «Мета виправдовує засоби» та «Хто не з нами, той проти нас», повністю ігнорує решту людської моралі, на нашу думку, багато в чому пояснює подальшу метаморфозу політичних поглядів Донцова, яка зрештою, привела його до того ж, схожого на більшовицький тоталітаризму.

Та очевидно, ми не мали б підстав для такого детального аналізу творчості цього діяча, коли б усе було так просто. Донцова того періоду його життя аж ніяк не назвеш догматиком. Він, наприклад, критично ставився до марксистської теорії про так звані недержавні нації, до яких класики, як відомо, відносили й українську. Вказуючи на помилковість цієї тези, Донцов 1914 р. в статті «Енгельс, Маркс і Лассаль про «неісторичні нації», перевиданій 1918 р. в Києві окремою брошурою, писав: «Народам, що нічим майже не виявляли себе в історії, що в великій історичній драмі 48-го року грали лише негативні ролі, наші автори відмовляли будучності і здібності до розвитку... Але... ніколи не є оправданим заперечення рації існування за якоюсь нацією єдино на підставі її хвилимої політичної безсилості. Цей гіпноз факту, під котрим були і Енгельс, і Маркс, не дав їм зрозуміти, що ціла т. зв. «контрреволюційність» слов'ян (особливо австрійських українців) була ніщо інше, як протест проти реакційної сторони революційно-національних рухів 48-го року (польського, мадярського); тої реакційної сторони, котра для стороннього ока була ще не видною і котра (в виді польського і мадярського гнету над іншими національностями) шойно тепер стає очевидною для всіх»⁸.

Не можна не погодитися із його резюме до цієї праці: «Повторювати безкритично в ХХ віці те, що писали і говорили Маркс і Енгельс в національній справі в ХІХ віці, це значить ігнорувати цілу історію Східної Європи за другу половину ХІХ в.; це значить понижувати себе до ролі ученого папуги; це значить бути вірним не духу їх науки, лише її букві. Особливо було б пожаданим, щоби російські доморошені марксисти (і деякі з наших) з більшим респектом* ставилися до великих імен основоположників соціалізму і не надуживали їх великої тіні для оправдання власного неуптва в усім, що точиться навколо одної з великих проблем нашого часу — української проблеми»⁹.

В цей же час остаточно сформувалося негативне ставлення Д. Донцова до Росії. Ще на початку своєї публіцистичної діяльності він підкреслював, що Росія — це «не держава для населення, але населення для держави», що «засада підпорядкування цілої внутрішньої політики, отже, також і політики супроти національностей, мірилам зовнішньої політики, несе в собі небезпеку для всіх в Росії замешканих національностей, отже, також для українців».

Ці думки він розвинув у брошурі «Модерне москвофільство» та рефераті «Сучасне політичне положення нації і наші завдання», де відмовився від ідеї української автономії в рамках Росії й запропонував українському революційному рухові орієнтацію на Захід. На сторінках першої з названих праць, спочатку надрукованій у московській газеті «Украинская жизнь», яку редагував С. Петлюра, Донцов порушив питання про російські впливи на розвиток української культури і політичної думки, підкреслюючи шкідливість таких зв'язків для України. Він гостро критикує демократично-ліберальний напрям, що утвердився в українському політичному житті на основі ідей М. Драгоманова. «Нашим обов'язком є,— писав Донцов — відкинути на бік теорію аполітично-культурно-сентиментального українства і намітити ясну програму української політики, оперту на аналізі природи національних рухів, національних відносин в Росії і вільну від таких впливів чужих концепцій, котрі небажані нам і не відповідають нашим потребам. Коли воно не хоче, розуміється, зістати на віки російським провансальством»¹⁰.

Програму такої переорієнтації Донцов проголосив у згаданому рефераті. Він абсолютно справедливо констатував, що Росія ніколи добровільно не погодиться на українську самостійність. «Полишаючи навіть на боці російський імперіалізм, — читаємо в його творі, — перспективи, які відкриває український рух перед Росією, наповнюють панічним страхом кожного російського буржуа. Випустити з-під своєї контролю колосальну територію з кількадесят мільйоновою людністю, посіданням котрої Росія завдячує своє великодержавне становище, соками котрої досі годується російська промисловість і державний бюджет, на котрім знаходять свій хліб десятки тисяч російських урядників, учителів, суддів і прочих культрегерів, дати свободу самовизначення 30 мільйонам людності, від якої виключно залежить, чи Росія зостанеться державою одномонаціональною, чи перетвориться в федерацію націй, — на це жодний росіянин не піде. Прикладів такого самопожертвування не знає історія»¹¹.

На основі цього висновку Донцов пропонує пов'язати майбутнє України з Німеччиною та Австро-Угорщиною. Зокрема, він напередодні очевидного конфлікту центральних держав з Росією та її союзниками закликав у разі поразки останніх до створення в межах Австрійської імперії «Українського коронного краю».

Таким чином, Донцов не вважав за можливе для України на тому етапі історії відразу добитися самостійності. Розв'язку української проблеми він вбачав у воєнній поразці Росії та входженні України до складу Австро-Угорщини на засадах широкої автономії. «Не буду розважувати тут, — писав він у своєму рефераті, — сих форм (автономізму і сепаратизму), бо вважаю се за річ другорядну. Тим самим полишаю на

боці і питання «самостійності України». Бо актуальним є не гасло самостійності — мріяли ж колись наші українці, про самостійну Україну в злуці з Росією! — Актуальним, більш реальним, більше конкретним і скоріше здійсненним є гасло відірвання від Росії, зірвання всякої злуки з нею, «політичний сепаратизм»¹². У цьому, власне, й полягала ідея «політичної сепарації» та програма її здійснення. Донцов запропонував поступеневу концепцію визволення України. На першому етапі мало відбутися відокремлення української території від Росії за допомогою Австро-Угорщини та створення автономної одиниці під її протекторатом. У складі Австро-Угорщини, вважав він, український народ швидше зміг би підготуватися до чергового етапу — створення політично незалежної держави.

Історія не знає умовного способу, тому важко сказати, чи мали під собою реальну основу плани Д. Донцова. На наш погляд, звичайно, не можна було абстрагуватися від того незаперечного факту, що, окрім політичних, економічних та культурних зв'язків, Україну і Росію єднала ще й традиційна слов'янська солідарність перед іноземною інтервенцією. Однак, і це також незаперечно, підстави для тяжких звинувачень на адресу Росії у не менш традиційному імперському ставленні до України у Донцова були. Це визнавали й найбільш об'єктивні російські політичні діячі. Зокрема, виступаючи на засіданні Державної Думи в лютому 1914 р., лідер російських кадетів П. Милуков наголошував: «В українців ми помалу відбираємо останню надію на те, що їх становище дещо покращає в межах Росії; тепер українці починають голосно говорити, як це говорять Донцов і його товариші, що будь-яка надія на Росію — це утопія і що залишається шукати порятунку в сепарації... Ми бачимо знову зародження сепаратистських настроїв, на доказ чого я навів вам брошуру Донцова. Я скажу вам: бійтеся його! Якщо ви будете продовжувати вашу політику, Донцови обчислюватимуться не одиницями і не десятками, а сотнями, тисячами, мільйонами»¹³.

Перевіряти правильність цих слів судилося нам. Внаслідок багатьох причин, серед яких однією з головних є притаманність російському політичному менталітету виразних рис азійської деспотії, успадкованих від часів ординського ярма, московські політики за будь-яких умов були просто неспроможними врахувати перестороги Милукова. Щоб усвідомити кончу необхідність відокремлення від Російської імперії — чи то царської, чи радянської, чи нинішньої, «демократичної», — народові України довелося заплатити мільйонами і мільйонами життів...

Повернімося, однак, до героя наших заміток. Після проголошення Донцовим сепаратистської програми намітився його розрив з УСДРП. Процес цей був досить тривалий і стосувався швидше питань програмно-політичних, ніж світоглядних. Донцов продовжував інколи друкуватися в соціал-демократичній пресі, але з деяких видань (наприклад, київський часопис «Дзвін») його, за власним визнанням, «за шовінізм викинули». Вже згадувана «Українская жизнь» наголошувала, «що шляхом, вказаним Донцовим, українська демократія не піде». За свідченням тодішнього голови закордонної групи УСДРП В. Винниченка, Донцова було виключено з цієї партії. Проте, слід повторитися, соціалістичні ідеї ще тривалий час накладалися в його творчості на націоналістичні й великою мірою позначилися на розробленій ним концепції «чинного націоналізму», яка була, по суті своїй, типовою націонал-соціалістичною теорією.

Перша світова війна застала Д. Донцова у Львові, де він займався організацією Союзу визволення України (СВУ). Під егідою останнього з числа військовополонених українців було сформовано дві дивізії, відомі під назвами синьо- та сірожупаників, які мали брати участь у воєнних діях на боці центральних держав. Першим головою СВУ став Д. Донцов. Крім нього, до керівництва входили В. Дорошенко, М. Залізняк, А. Жук, М. Меленевський та О. Скоропис-Йолтуховський.

Відразу по створенні Союз видав дві відозви: «До українського народу в Росії», написану Донцовим, та «До публічної думки Європи», в яких обгрунтовувалася його антиросійська спрямованість. У першому номері друкованого органу цієї організації — «Віснику Союзу визволення України» — було надруковано і її програму під назвою «Наша платформа». В ній, між іншим, говорилося: «Об'єктивна історична конечність вимагає, аби між Західною Європою і Московщиною повстала самостійна Українська держава... В розумінні сеї історичної конечності російські українці покликали до життя центральну загальнонаціональну організацію, яка взяла на себе репрезентацію під теперішню хвилю національно-політичних і соціально-економічних інтересів українського народу в Росії. Організацією сею є Союз визволення України. В Союзі репрезентовані всі ті політичні напрями, що стоять на становищі державної самостійності українського народу, а реалізацію своїх національно-політичних і економічних стремлень в даний момент зв'язують з розбиттям Росії у війні... На випадок прилучення до Австрії більшої чи меншої українсько-російської території буде Союз обстоювати за створення з усіх земель, заселених українським народом, осібногo автономного краю»¹⁴.

Така виразна проавстрійська позиція викликала негативну реакцію в українських політичних колах. М. Грушевський на засіданні очолюваної ним ради Товариства українських поступовців (ТУП) наполіг на прийнятті резолюції, в якій висловлювався протест проти того, що СВУ декларувала свої наміри від імені всієї України. Та й інші партії, за свідченням відомого політичного діяча Є. Чикаленка, не вважали за можливе вступати в контакт із Союзом.

Після евакуації зі Львова в 1914 р. СВУ було переведено до Відня. Незабаром Донцов вийшов з цієї організації. Рішення своє він пізніше мотивував тим, що «Скоропис з Меленевським хотіли забезпечити собі неподільний вплив в Союзі, встановивши контакт з австрійськими урядовими чинниками й перетворивши СВУ у своєрідну австро-німецьку допоміжну агенцію». Його опоненти, втім, пояснювали конфлікт протилежним чином: мовляв, Донцов «став на службу Австрії та Німеччині». Гадаємо, що в даному випадку рацію мали обидві сторони. Адже діяльність СВУ відкрито фінансувалася міністерством закордонних справ Австро-Угорщини, не кажучи вже про німецькі й австрійські військові штаби та розвідки.

Взагалі ж маємо достатньо підстав вважати, що Донцов за вдачею був досить важкою людиною. Про це, зокрема, не раз згадували С. Петлюра, В. Липинський, В. Винниченко, П. Скоропадський та інші. Деякі їх висловлювання ми наведемо нижче.

Вийшовши із СВУ, Д. Донцов на пропозицію австрійського барона українського походження М. Василька, який очолював Українську парламентську репрезентацію у Відні, переїхав наприкінці 1914 р. до Берліна й дістав посаду голови Української інформаційної служби. Видавав тижневий прес-бюлетень «Кореспонденція» німецькою мовою. Публікувався в німецькій пресі.

1916 р., посварившись з Васильком, Донцов перебрався до Берна, де очолив Бюро національностей Росії, діяльність якого фінансував В. Степанківський — керівник «Української канцелярії» в Лозанні. У березні 1917 р. Донцов повертається з Швейцарії до Львова. Того ж року здобув у Львівському університеті ступінь доктора юридичних наук. Тут він перебував до підписання Брестського миру.

Зорієнтувавшись, нарешті, в ситуації на Україні, Донцов наприкінці березня 1918 р., після відновлення влади Центральної Ради, приїжджає до Києва. Він вступає до партії хліборобів-демократів, яка об'єднувала українське заможне селянство і була в опозиції до Центральної Ради, зближується з генералом П. Скоропадським, якого вважав «українським Наполеоном». Про роль Донцова у гетьманському перевороті лідер УСДРП В. Винниченко писав згодом так: «Ідучи за керівництвом

поміщика С. Шемета й колишнього соціал-демократа Д. Донцова, ця група (хліборобів-демократів. — М. Г.) з ... ретельним самовідданим хамством гострила й подавала ножа, яким було перерізане горло українській владі»¹⁵.

Після гетьманського перевороту П. Скоропадський призначив Д. Донцова директором Українського телеграфного агентства (УТА). Крім того, він став членом політичної комісії, яку очолював О. Шульгін. У цей час Донцов активно пропагує гасла консолідації української спільноти навколо державницької ідеї. Наприклад, у брошурі «Міжнародне положення України і Росії», що вийшла в світ 1918 року, він писав: «Мусимо згуртувати всі творчі сили краю під синьо-жовтим прапором, пам'ятаючи, що силами самої соціалістичної інтелігенції держави не збудувати. Мусимо бути більше державниками, як націоналістами, пам'ятаючи, що жид, поляк або москаль, що твердо стоїть на ґрунті української державності, є її ліпшою підпорою, як українці, що марять про федерацію. Мусимо йти дорогою соціального компромісу, коли хочемо бути безкомпромісовими щодо ідеї української державності»¹⁶.

Цікаві думки, багато в чому схожі на пізніші узагальнення відомого російського філософа М. Бердяєва, містяться і в брошурі Донцова «Культура примітивізму», виданій 1918 р. в Черкасах. У ній він слушно критикує вади російського політичного менталітету, притаманні через історичні умови їх розвитку й іншим слов'янським народам колишньої Російської імперії, підкреслює його антидемократичність і цілковиту непослідовність. «Рівність рабів перед сильним володарем і паном, — писав Донцов, — уходила за рівноправність вільних громадян, і легенда про «демократичну Росію» робила формальне спустошення серед вульгарно думаючи маси. До того прилучалася нова легенда — про Росію — носительку політичного і суспільного поступу. Імпульсивна гра сил у варварській, неукермованій суспільності, природний вибух незадоволення у деспотично правленім краю — бралось за прояву колосальної духовної енергії, безладне шамотання зламаної деспотичною хворобою організму — за ознаку його відпорності й великої життєвої сили. На Заході, з його усталеним порядком, кожна праця для його перебудови мусила пристосуватися до залізних прав суспільного розвою, котрі диктували навіть її характер і тактику. В Росії ці права не обов'язували бодай для соціальних реформаторів, котрими там зачинають бути від гімназійної лави. Там мріялося про раптовий скок з царства кнута в царство свободи, там два рази по два могло бути не так, як в «гнилім» Заході, чотири, але часом три, але часом зате й п'ять і навіть десять! У газардовій (азартній.— М. Г.) психіці слов'янина взагалі, а українця зокрібно, що не звикла шукати рятунку лише у власній силі (сिम займаються «педанти» німці), Росія представлялася ще недавно крайною мрій, а може, й землею обітованою. Дикість і некультурність там тягли до себе дикі і некультурні елементи тут»¹⁷.

Але повернемося до подій 1918 р. Як зазначає провідний біограф Донцова Михайло Сосновський, «ні Центральна Рада, що спиралася на об'єднання тодішніх партій, ні гетьман Скоропадський, який ці партії загнав у підпілля, користуючись допомогою зовні, не зуміли використати тих величезних можливостей, які були на Україні після вибуху революції 1917 року»¹⁸. Він вважає, що саме розчарування у потенційних можливостях українського партійно-політичного життя і призвело до майбутньої еволюції поглядів Донцова та розробки ним теорії «чинного націоналізму», тези «про провідну верству» й «ініціативну меншість», до відкидання будь-яких демократичних засад.

Зауважимо, що перебування Донцова на посаді директора УТА не завжди задовольняло його патронів. Зокрема, сам П. Скоропадський так оцінював свого шефа інформбюро: «В часи Гетьманства я призначив його (Донцова) начальником Українського пресбюро, але він не показав себе добрим організатором цієї дуже важливої справи; все жалівся на

всіх, а сам створити нічого не зумів. Пізніше в роботі я також помітив, що духовне обличчя цієї людини зовсім не було таке, яке він намагався показувати при першому знайомстві. Його відношення до людей і фактів було чисто революційне, необачне, і за його націоналістичним фразерством ховалася часто проста демагогія. Одначе до самого кінця, власне, за його націоналізм, я боронив його від його ж безпосереднього начальства. На другий день після падіння Гетьманства Донцов надрукував статтю, повну найбільш різких і несправедливих проти мене випадів, але я, пізнавши його, не був цим ні огірчений, ні здивований»¹⁹.

Після повалення гетьманщини і встановлення режиму Директорії Донцов деякий час переховувався в Києві, а 13 січня 1919 р. з допомогою полковника Є. Коновальця втікає до Відня. Звідси він переїхав у Берн, де виконував обов'язки керівника пресово-інформаційного відділу Української місії в Швейцарії. Після ліквідації українських дипломатичних місій у 1921 р. Донцов повертається до Відня, де того ж року видає книжку «Підстави нашої політики».

В ній він намагався обґрунтувати тезу про одвічну ворожість Росії всьому іншому світові, а також накреслити перспективи внутрішньої та зовнішньої політики, яка, на його думку, могла б привести в майбутньому Україну до самостійності. Донцов стверджував, на наш погляд, справедливо, що більшовизм — явище суто російське, і тому його внутрішня й зовнішня політика є продовженням традиційної російської імперської політики. Звідси прагнення більшовицького уряду «знищити смертельні і для царату, і для російської революції засади європейської демократії... Аморфна російська маса може бути ведена лише абсолютизмом... Самодіяльна європейська суспільність — лише самоакцією»²⁰.

Головними постулатами, якими, за Донцовим, мала керуватися Україна, були: «В політиці внутрішній — ілюкція всіх засад західної культури, котрі рятують Європу (і нас) від московської пошесті, в політиці зовнішній — повна сепарація від Росії»²¹.

Справедливо відзначаючи, що політика кожного народу мусить керуватися насамперед національним інтересом («національним егоїзмом»), Д. Донцов зробив з цього досить алогічний, на наш погляд, висновок: єдиною силою, на яку український народ може розраховувати у своїй зовнішній політиці, — є «імперіалізм європейських держав, оскільки його напрямок покривається (збігається. — М. Г.) з напрямком нашої політики». Він закликав шукати згоди й порозуміння з тими державами; «інтереси яких суперечать в дану хвилину інтересам Росії, незважаючи на те, чи ті інші держави, на які можна числити, можуть бути «імперіалістичні» чи «реакційні»²². При цьому автор абстрагувався як від попереднього гіркого досвіду проницьких та проавстрійських течій, так і від цілком можливого (а як підтвердили події другої світової війни, незаперечного) факту простого поглинення цими державами України і чергового перетворення її на колонію.

Таким чином, поряд із слушною ідеєю створення на території Російської імперії незалежних національних держав пропагувалися абсолютно неприйнятні й шкідливі, за нашим переконанням, для українського народу методи здійснення цієї мети. Засада ж, відповідно до якої «ні одна нація не визволялася лише власними силами», є взагалі ненауковою. Спираючись на неї, Донцов закликає до створення антиросійського блоку у складі Польщі, Румунії та Угорщини, які б мали фактично поділити між собою Україну, а український народ в ім'я цієї політики мав погодитися на «відповідні, зрештою, часові і майже конечні жертви», «втрату кількох провінцій»²³.

Притаманні творчості Донцова непримиренні суперечності між прогресивним і реакційним виявилися в цій праці особливо наочно. Не можна, наприклад, не погодитися з його думками про потребу «вестернізації» українського життя, головним принципом якої мала б стати в «області політики... ідея демократії, так як це слово розуміють на Заході...

Під демократією розуміємо тут... економічну і політичну самодіяльність, оперту на свободі одиниці»²⁴. Або з його тезою про те, що «кожна диктатура», як кожна негація (заперечення.— М. Г.) демократії — убійча для розвитку нації»²⁵. Але оскільки ці гасла аж ніяк не узгоджувалися з методами, за допомогою яких мали б втілюватися в життя, вони скидаються на звичайну демагогію, тим більше, що в своїх наступних працях Донцов відверто проголошував себе антидемократом.

Того ж 1921 р. Донцов одержав запрошення Є. Коновальця, який став головою Української військової організації (УВО), редагувати у Львові журнал, що мав стати рупором нової течії в українському політичному житті.

Ми намагалися об'єктивно розповісти про світлі і тіньові сторони творчості й політичної діяльності Донцова передреволюційної та революційної доби. Гадаємо, читач зробив для себе певні висновки. Що ж до суто людських якостей героя нашого нарису, то вони були охарактеризовані досить побіжно. Тому, очевидно, є сенс навести тут думки з цього приводу одного з провідних тогочасних діячів українського державництва В. Липинського, який знав Донцова ще з часів його першої еміграції. Однак перш ніж зробити це, зауважимо задля об'єктивності, що Липинський небезпідставно звинувачував Донцова у привласненні й вульгаризації своїх ідей і ставився до нього відверто вороже.

У передмові до відомого твору «Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму» він так змальовує звивистий життєвий шлях Д. Донцова: «Родився в тій частині України, що її московські колоністи прозвали Новоросією. Син одного з них зраджує хазяйновитих і заможних батьків, ставши соціальним проти них революціонером. Потім зраджує московських революціонерів і стає українським еседеком. Приймаючи серед еседеків на свій рахунок назву «заржавілого цвяха», дану його партійним товаришем Винниченком типові нахабно-го фразера, зраджує еседеків. Переїхавши невідомо з яких причин до Австрії, стає від 1913 р. крикливим самостійником... Зробивши таким чином з українського самостійництва справу своєї власної літературної кар'єри і пропагуючи його з вродженим йому нахабством, він сприяє розвитку цієї ідеї серед найкращої частини соціалістичної інтелігенції, яка мала причини ставитись з обридженням до всього, що од добре їй знаного Митьки виходило. Коли в початку війни повстала дисциплінована і активна самостійницька організація «Союз визволення України» — він зраджує її, вирікається самостійництва, переходить на службу до Василька і пропагує прилучення України до Австрії. Далі зраджує Василька, а згодом і Австрію, яку зляяв останніми словами, коли вона упала. Використовуючи революційну завірюху, вкручується між гетьманців, одержує призначення до начальника пресового бюро... Врешті зраджує в найпідліший спосіб Гетьмана, написавши пашквіль, за який удостоюється високої посади в швейцарській місії Директорії. Але вважає, що його «геніальність» не оцінена як слід, тому де може своїм інтелігентським побратимам підставляє ногу. Коли фонди уенерівщини (УНР.— М. Г.), одідичені (успадковані.— М. Г.) по Гетьманстві, вже в р. 1921-ім були на вичерпанню, пише книгу про «підстави української політики». В ній лає з одного боку Директорію, а з другого,— Гетьмана і пропагує... орієнтацію на Польщу. Одержує, розуміється, польську візу і їде в Галичину. Там вступає в партію «загравистів»**, але з неї зараз же, на другий день, як і з всіх партій, по яких він в українстві кочував, — з допомогою своїх партайманів «виступає». Опиняється за ці всі свої заслуги на посаді редактора «найповажнішого українського журналу», що має витворити «сталу і ясну» (!) українську думку політичну. Тепер заповідає, що його любов до Польщі стільки ж варта, що й любов Кавура до Франції. Зрештою, і без цього можна бути певним, що і свою польську союзницю він зрадить...»²⁶

Звичайно, ця характеристика не зовсім об'єктивна, що пояснюється неприязними особистими стосунками Д. Донцова та В. Липинського. Але вона дає змогу побачити, як оцінювалися постійні «переорієнтації» Донцова його сучасниками — нехай і в дещо емоційній та надто гострій формі.

Отже, позаду революція та громадянська війна. Донцов починає видавати у Львові журнал «Літературно-Науковий Вістник» («ЛНВ»).

(Далі буде)

- ¹ Визвольний шлях (Лондон).— 1986.— № 6.— С. 697.
² Сучасність (Мюнхен).— 1986.— № 1.— С. 74.
³ Наш голос (Львів).— 1910.— № 1.— С. 15—16.
⁴ Там же.— № 4.— С. 179.
⁵ Праця (Львів).— 1910.— Ч. 2—3.— С. 5, 8.
⁶ Там же.— 1909.— Ч. 1.— С. 6—7.
⁷ Донцов Д. Школа і релігія.— Львів, 1910.— С. 30—31.
⁸ Донцов Д. Енгельс, Маркс і Лассаль про «неісторичні нації».— К., 1918.— С. 43.
* Респект — повага, шана.
⁹ Донцов Д. Енгельс, Маркс і Лассаль про «неісторичні нації».— С. 58.
¹⁰ Донцов Д. Модерне москвофільство.— Львів, 1913.— С. 29—30.
¹¹ Донцов Д. Сучасне політичне положення нації і наші завдання.— Львів, 1913.— С. 14.
¹² Там же.— С. 17.
¹³ Государственная Дума: Стеногр. отчеты. Ч. 11. Четвертый созыв. Зас. 40, 19 февраля 1914 г.— СПб., 1914.— С. 14.
¹⁴ Вісник Союзу Визволення України (Львів).— 1914.— № 1.— С. 1.
¹⁵ Винниченко В. Відродження нації.— Київ; Відень, 1920.— Т. 3.— С. 38.
¹⁶ Донцов Д. Міжнародне становище України і Росії.— К.— 1918.— С. 20.
¹⁷ Донцов Д. Культура примітивізму.— Черкаси, 1918.— С. 8.
¹⁸ Сосновський М. Дм. Донцов: Політичний портрет.— Нью-Йорк; Торонто, 1974.— С. 146.
¹⁹ Скоропадський П. Зі споминів // Хліборобська Україна (Відень).— 1924.— Кн. 5.— С. 62.
²⁰ Донцов Д. Підстави нашої політики.— Відень, 1921.— С. 66.
²¹ Там же.— С. 77.
²² Там же.— С. 87.
²³ Там же.— С. 97.
²⁴ Там же.— С. 105.
²⁵ Там же.— С. 116.
** Тут маються на увазі особи, що групувалися навколо журналу «Заграва».
²⁶ Липинський Вячеслав. Листи до братів-хліборобів: Про ідею і організацію українського монархізму.— Нью-Йорк, 1954.— С. XXI—XXII.

В. І. Юрчук (Київ)

Академік М. П. Василенко

У кожного з борців за свободу і щастя свого народу нелегка доля. Не є винятком і доля Миколи Прокоповича Василенка. Видатний український діяч на ниві науки і культури, один з головних фундаторів створення Української Академії наук та другий її президент; невтомний громадсько-політичний діяч, міністр; безпідставно забутий вчений і повернений з забуття — такі стрижневі віхи, біографічні сюжети, викарбовані на життєвому, творчому шляху М. П. Василенка.

Його волелюбний дух, уболівання за долю свого народу, жагуча ненависть до зла, насильства і несправедливості, висока громадянська мужність і незалежність від думок авторитетів у пошуках правди — істини, у висловлюванні своїх поглядів на історичні події і загальнолюдські цінності не вписувалися у жодну з державно-політичних структур, в яких він працював. Як «українофіл», «український сепара-